

Ο καθαρισμός απολιθωμένου κρανίου Παλαιοανθρώπου από το Απήδημα της μέσα Μάνης

Είκοσι χρόνια μετά την τυχαία ανακάλυψη του κρανίου των Πετραλώνων, το νέο πλειστοκαινικό εύρημα του ελλαδικού χώρου, αποτέλεσμα συστηματικών παλαιοανθρωπολογικών ερευνών, θρέθηκε σε συμπαγές γεωλογικό στρώμα παραθαλάσσιας σπηλιάς στη θέση Απήδημα της μέσα Μάνης. Ο εξαιρετικά δύσκολος καθαρισμός του ανθρώπινου απολιθώματος, που πραγματοποιήθηκε στα εργαστήρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, έδειξε ότι ανήκει σε προγονική μορφή του Σύγχρονου ανθρώπου και είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την Παλαιοανθρωπολογία της χώρας μας. Η απελευθέρωση του κρανίου από τα πετρώματα που το περιέβαλαν οφείλεται στις επίμονες προσπάθειες για δύο μήνες των έμπειρων συντηρητών Γιάννη Δαμίγου, Δημήτρη Κομινικήδη, Τάσου Μαγνησαλή και Πέτρου Καίσαρα, που για το σκοπό αυτό χρησιμοποίησαν οδοντιατρικό τουρ, μικρο-κομπρεσέρ και λεπτή αμμοβολή.

Δρ. Θ.Κ. Πίτσιος,

Ανθρωπολόγος, Λέκτορας του Ανθρωπολογικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Αθηνών

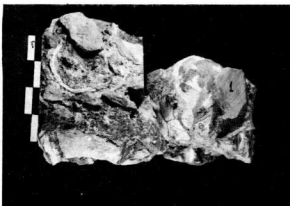
Ι. Δαμίγος,

Συντηρητής του Τμήματος Χαλκών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Στο Απήδημα της μέσα Μάνης διεξάγονται από το 1978 εντατικές παλαιοανθρωπολογικές έρευνες που ξεκίνησαν με τον εντοπισμό απολιθωμένων κρανιακών οστών σε εσοχή του μητρικού τοιχώματος παραθαλάσσιου σπηλαιώδους εγκοίλου, διανοιγμένου σε ημιμεταμορφωμένους ασβεστόλιθους. Τα κρανιακά οστά –θραυσμάτα διαβρωμένης εγκεφαλίσιας κάψας– διακρίνονταν μόνο σε

εγκάρσια τομή και βρίσκονταν ενσωματωμένα σε συμπαγή πλειστοκαινική επιχώση που πληρούσε την εσοχή του βράχου. Η ανάπτυξη του κρανιακού θόλου, η διαμόρφωση των οστών και το είδος των ραφών που παρεμβάλλονταν ανάμεσά τους, στο βαθμό που ήταν δυνατή η διάγνωση τους κατά την επιτόπια εξέταση, έδειχναν πως θα μπορούσαν να ανήκουν σε ανθρώπινο κρανίο(ΛΑΟ Ι/Σ 1).

Δύο χρόνια αργότερα, στη διάρκεια εργασιών αποκάλυψης των ευρημάτων, ήρθε στο φως (16/7/1980) δεύτερο απολιθωμένο κρανίο που βρισκόταν δίπλα στο αρχικό, μέσα στην ίδια εσοχή του τοιχώματος της σπηλιάς. Το νέο αυτό εύρημα ήταν καλύτερα διατηρημένο από το πρώτο, αφού μέχρι τότε η πλευρά του, η πλησιέστερη στην εξωτερική επιφάνεια της επιχώσης, προστατευόταν

Τα μπλοκ των ευρημάτων. Αριστερά το τμήμα του κρανίου ΛΑΟ Ι/Σ 1 σε φυσική κατάσταση. Δεξιά το τμήμα του κρανίου ΛΑΟ Ι/Σ 2, όπου ένα μεγάλο μέρος κλημάτων έχει αφαιρεθεί και αποκαλυφθεί ο κρανιακός θόλος.

Καθαρισμός του κρανίου ΛΑΟ Ι/Σ 2 στο δάλαμο αμμοβολής.

από ιζημα πάχους 2-6 χιλιοστών, γενοσός που επέτρεπε χωρίς αμφιβολία τη διαγνώση του, ως ανθρωπίου (ΛΑΟ Ι/Σ 2).

Την επίχωση των κρανίων αποτελούσαν λεπτομερή κοκκινόχρωμα και ασβεστολιθικές λατίπες, υλικά χερσαίας προέλευσης, ελεύθερα κατά το χρόνο εναπόθεσης. Υστερότερη διαγένεση της επίχωσης με ισχυρή συγκόλληση των συστατικών της είχε αποτέλεσμα τη δημιουργία γεωλογικού στρώματος με εξαιρετική συνεκτικότητα. Έτσι η αποκόλληση των ευρημάτων έγινε δυνατή με την τσοχή των μητρικών τοιχωμάτων της εσοχής και τον αποχωρισμό μέρους της μαζί με το σύμπλεγμα των ευρημάτων και των πετρωμάτων που περιείχε, σ' ένα ενιαίο μπλοκ διαστάσεων 65X45X35 εκ. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε φορητό βενζινοκίνητο κομπρέσερ τύπου KAR-GO. Στην κατάσταση αυτή τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στο Ανθρωπολογικό Μουσείο, όπου όμως η έλλειψη κατάλληλου εξοπλισμού καθυστέρησε σημαντικά τον καθαρισμό τους.

Το Δεκέμβριο του 1985, μετά από σχετική άδεια της Διεύθυνσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στο εργαστήριο του Τμήματος Χαλκών, του οποίου ο προϊστάμενος, Έφορος Αρχαιοτήτων κ. Π. Καλλιγιάς διέθεσε όλα τα απαραίτητα μέσα για τον καθαρισμό τους και διευκόλυνε αποφασιστικά τη σωστότερη διεξαγωγή του. Ας σημειωθεί ότι η μεταφορά τμήματος της εσοχής με τα κρανία και την επίχωση που τα περιέβαλε σε αδιατάρακτη σχέση, καθώς και η αργή εργαστηριακή αφαίρεσή της, επέτρεψαν την προσεκτική συγκέντρωση και καταγραφή των συνο-

δών ευρημάτων κ.λ. στοιχείων ή παρατηρήσεων, σχετικών με τις συνθήκες εναπόθεσής και τον προσαρμοστικό τους των ευρημάτων. Ενδεικτικά αναφέρεται η κατασκευή λεπτομερών εκμαγιών μέρους ή ολόκληρου του μπλοκ των ευρημάτων πριν την αποκόλληση από τη σπηλιά και σε ενδομέσες φάσεις του καθαρισμού. Σε πρώτη φάση τα δύο κρανία αποχωρίστηκαν με ηλεκτρικό δίσκο κοπής μαρμάρων στο Εργαστήριο Μαρμάρων του Μουσείου. Το τμήμα που περιείχε το αρχικό κρανίο αφέθηκε στη φυσική του κατάσταση και οι εργασίες καθαρισμού προχώρησαν στην απομάκρυνση των πετρωμάτων από το τμήμα του δευτέρου κρανίου, του οποίου η καλύτερη διατήρηση διευκόλυνε σημαντικά την αποκάλυψή του. Σε αυτό, μέρος της επιφάνειας τομής της ηλεκτροπίρου έμεινε ανέπαφη, έτσι ώστε σε κάθε φάση εργασίας μπορούσε να γίνει χωροταξική συσχέτιση των δύο κρανίων και των άλλων παλαιοντολογικών ή λιθολογικών ευρημάτων που αφαιρούνταν.

Η προσέγγιση της επιφάνειας του κρανίου με την αφαίρεση του κύριου όγκου των πετρωμάτων που το περιέβαλαν, έγινε με καλέμια γλυπτικής (ασαλίνες βελόνες) και τεχνική που χρησιμοποιούνται στην επεξεργασία μαρμάρων¹. Για την απομάκρυνση του τελικού στρώματος κλαστικού και λεπτομερούς υλικού που κάλυπτε την επιφάνεια του κρανίου, χρησιμοποιήθηκαν λεπτότερα μηχανικά μέσα, όπως οδοντιατρικό τούρπ και κρουστικό κομπρέσερ. Η εργασία αυτή ήταν επίπονη και βασανιστική, ιδιαίτερα σε σύνθετα ανατομικά μέρη του προσωπικού σκελετού, αφού η δυνατότητα τραυματισμού της κρανιακής επιφάνειας δεν επέτρεπε την εφαρμογή μηχανικών πιέσεων αναλογών προς τη σκληρότητα των προσκολλημένων υλικών και η χρήση χημικών μέσων ήταν ακατάλληλη. Ορισμένα εργαλεία, όπως κρουστικά στελέχη (καλέμια) για το οδοντιατρικό τούρπ, κατασκευάστηκαν από τους τεχνίτες του εργαστηρίου Χαλκών προκειμένου να αντιμετωπιστούν ειδικά προβλήματα του καθαρισμού. Επίσης για τη διεκπεραίωση ενός σημαντικού, ως προς τη δυσκολία, μέρους του καθαρισμού, χρησιμοποιήθηκε λεπτή αμμοβολή με δέσμη αέρα διαμ. 2-4 χιλ. / πίεση 7 ατμ. και υλικό πρόσπτωσης κόκκους πυριτίου (ασοσκευή S.S. WHITE).

Η επιτυχής πραγματοποίηση του καθαρισμού, εκτός από την παροχή πολύτιμης γνώσης για μελλοντική εκτέλεση τέτοιου είδους εργασίας, είχε σημασία και για την επιστημονική αξιοποίηση των ευρημάτων μια

και απέφυγαν το γνωστό δρόμο της εξαγωγής στην Εσπερία, μαζί με ένα μέρος της επιστημονικής τους αξίας, στην καλύτερη περίπτωση.

(1) Ευχαριστούμε ιδιαίτερα το Γλυπτή κ. Στ. Τριώνη, υπεύθυνο του εργαστηρίου Μαρμάρων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου για τις τεχνικές υποδείξεις και την πολύτιμη βοήθειά του.

Βιβλιογραφία

- Πιτσαός Θ. 1979, Παλαιοανθρωπολογικά ευρήματα της μέσας Μάνης, Ανθρποσ, 6, 98-105
Πιτσαός Θ. 1983, Παλαιοανθρωπολογικά ευρήματα της μέσας Μάνης II. Πρ. Α' Συν. Λακων. Μελ., 77-83
Πιτσαός Θ. 1985, Παλαιοανθρωπολογικές έρευνες στη θέση Απήδημα της μέσας Μάνης II. Αρχαιολογία, 15, 26-33.

A Paleolithic Petrified Human Skull from Apidema, Mesa Mani and Its Cleaning

Dr. Th. Pitsios - J. Damigos

Twenty years since the fortuitous discovery of the Petralona skull, the new Pleistocene find in the Helladic area — the result of a systematic Paleoanthropological research — was found in a concrete geologic bed in a cave by the sea at Apidema, Mesa Mani.

The location of petrified cranial bones in a recess of the inner side of a coastal cave at Apidema gave the initiative for an intensive Paleoanthropological research, which started in 1978. Two years later and while detaching other finds, a second skull was brought in light. This skull, found in the same cave recess and next to the first, was in better condition since its side adjacent to the outer surface of the rock was protected by a sediment two to six mm. thick; therefore, its identification as human was much facilitated and beyond doubt.

The extremely difficult cleaning of the human petrification, executed in the laboratories of the National Archaeological Museum, proved that the skull belongs to an ancestral figure of modern man and is especially important for the Paleoanthropology of Greece. The discharge of the skull from the various rocky materials covering it, must be credited to the persistent and toilsome efforts of the experienced restorers J. Damigos, D. Komninakidis, T. Magnisalis, and P. Kesaras, who for two months worked on this project with the help of modern technical devices such as the dental grind.

Το κρανίο ΛΑΟ Ι/Σ 2 σε τελική φάση καθαρισμού.